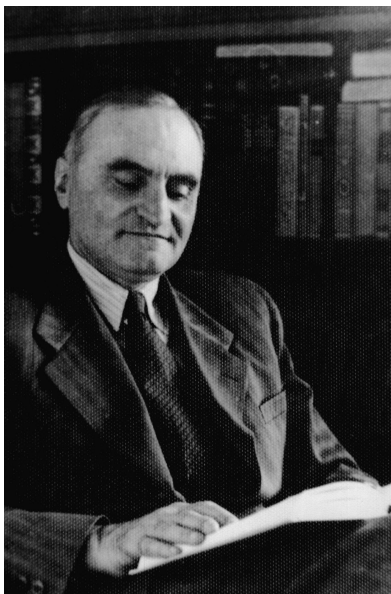

ІСТОРІЯ НАУК

ДАНИЛО ОВСІЙОВИЧ АЛЬПЕРН
(до 110-річчя від дня народження)

15 грудня 2004 р. виповнилося 110 років від дня народження члена-кореспондента АН УРСР, заслуженого діяча науки, доктора медичних наук, професора Данила Овсійовича Альперна — вченого зі світовим ім'ям, великого теоретика медицини.

Свою наукову діяльність Д.О. Альперн почав ще студентом медичного факультету Харківського університету під керівництвом одного із засновників вітчизняної ендокринології професора О.В. Репр'ова. На 5-му курсі за наукову працю «Зміни морфологічного складу крові при гіперфункції мозкового придатку» Радою університету був удостоєний золотої медалі. У 1921 р. Д.О. Альперн захистив дисертацію на тему «Материалы к физиологии и патологии мозгового придатка». З 1920 по 1929 рр. займав послідовно посади прозектора, старшого асистента і приват-доцента кафедри, тривалий час працював у закордонних лабораторіях: Інституту патології

(Берлін), Інституту фізіології у професора Гебера (Кіль), Інституту біохімії у професора Косселя (Гейдельберг), а також у клініках внутрішніх хвороб Кіля і Відня. Цей ранній період наукової діяльності характеризувався виконанням досліджень у галузі експериментальної ендокринології, патології обміну речовин при голодуванні.

У 1929 р. Данила Овсійовича було обрано професором, завідувачем кафедри патологічної фізіології Харківського медичного інституту, якою він керував майже 40 років до кінця свого життя (1968). Одночасно Д.О. Альперн очолював відділ патофізіології Українського психоневрологічного інституту (з 1923 р.) і Українського інституту експериментальної медицини (1934–1941 рр.).

За роки Великої Вітчизняної війни, перебуваючи в евакуації в складі Інституту у Чкалові, вирішував проблеми ранового процесу, шоку і трофічних виразок, які мали не тільки теоретичне, але і практичне значення для хірургії і терапії воєнного часу.

Д.О. Альперн вивчав питання патології вегетативної нервової системи, обміну речовин, запалення, алергії та ревматизму. Ним обґрунтований нейрогуморальний напрямок у розумінні реактивності і патогенезу деяких патологічних процесів. Розробка теоретичних проблем мала велике значення для вирішення питань діагностики і терапії в клініці внутрішніх хвороб, невропатології та психіатрії.

Багато уваги Д.О. Альперн приділив вивченню функцій ендокринних залоз, зокрема ролі гіпофіза в реактивності організму, обміні речовин, кровообігу, морфології крові. Особливо досконало вивчалася роль гіпофіза в алергійних реакціях, а також у патогенезі запалення. Багато праць присвячено дослідженням хімічної та фізико-хімічної основи функцій вегетативної нервової системи. Встановлено регуляторний вплив вегетативної нервової системи на тканинний обмін, розкрито деякі механізми трофічної функції

нервової системи. Д.О. Альперн дійшов важливого висновку, що симпатична нервова система впливає на трофіку тканини – регулює проникність клітин відносно різних колоїдних і кристалоїдних речовин.

Д.О. Альперн поглиблено вивчав хімічні фактори нервового збудження в патології. Створено нові уявлення про хімічну ауторегуляцію у діяльності нервової системи, механізмах протирегуляції. Отримано нові експериментальні дані щодо ролі медіаторів у рефлекторній діяльності, значення їх у передачі нервового імпульсу в центральних синапсах, у патогенезі різних захворювань нервової системи: вегетативних асиметрій, епілепсії Джексона, маніакально-депресивного психозу, хвороби Паркінсона, деяких захворювань внутрішніх органів, пов'язаних з порушенням функцій вегетативної нервової системи. Вперше було виявлено у крові ацетилхолін і встановлено значення холінергічних реакцій в оцінці стану хворих на виразку, у диференціальній діагностиці між виразкою та раком шлунка. Великі експериментальні і клініко-фізіологічні дослідження холінергічних процесів при різноманітних порушеннях функцій нервової системи, у патогенезі деяких захворювань центральної та периферичної нервової системи, запалення, трофічних і алергічних розладів, виразкової хвороби дозволили Д.О. Альперну обґрунтувати концепцію нейрогуморальних розладів: стану нейрогуморальної компенсації, субкомпенсації та декомпенсації. Розкриття ролі холінергічних процесів у патогенезі трофічних виразок і ран, які довго не гояться, а також при епілепсії Джексона дозволило застосувати ацетилхолін і езерин в експериментально-терапевтичних цілях із позитивним результатом.

Вивчення порушень регуляції обміну та значення ендокринної і вегетативної нервової системи в патологічних процесах започаткували широку розробку проблеми реактивності організму в експерименті і

клініці. Істотний внесок було зроблено у вивчення алергії, фізіологічних регулювальних механізмів алергічних реакцій. Отримано нові дані щодо патохімії вогнища алергійного запалення. Доведено важливе значення порушень обміну речовин, зокрема вуглеводного. Д.О. Альперн показав роль гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової системи в патогенезі алергії та запалення. Ще у 1923 р. ним встановлено, що екстракти гіпофіза викликають еозинопенію. Ще до відкриття адренокортикотропного гормону, до робіт Сельє, встановлено десенсибілізуючу та протизапальну дію одного з екстрактів гіпофіза. Запропонований у 1935 р. препарат гіпофіза з успіхом застосовувався в клініці при бронхіальній астмі, сінній гарячці, фліктенульозному захворюванні очей, ревматизмі тощо. Вивчено секреторну діяльність супраоптичного та паравентрикулярного ядер гіпоталамуса, з'ясовано патогенетичну роль кори надниркових залоз. Показано значення хронічної сенсибілізації організму в розладах кровообігу, зокрема у патогенезі деяких форм гіпертензії. Значні дослідження присвячені обґрунтуванню алергічної природи ревматизму. У 1935 р. Д.О. Альперна було обрано почесним членом Антиревматичної ліги Аргентини.

Особливе місце в науковій діяльності Д.О. Альперна та його школи займають дослідження запалення. Вивчення трофічної функції нервової системи та її участі у розладах обміну речовин при запаленні, ролі електролітних зсувів у розвитку запалення, їхній зв'язок із порушенням функції симпатичної нервової регуляції, які у широкому плані проводилися з 1922 р., розширили уявлення про фізико-хімічну сутність запалення на початкових етапах його розвитку.

Результати, отримані при вивченні наслідків вимкнення і, особливо, подразнення нервів ушкодженої тканини, а також порушення функцій різних утворень ЦНС, дозволили зробити висновок про важливе

значення трофічних рефлексів у механізмі виникнення запальної реакції, що було також підтверджено в клініці при вивченні запалення у разі різноманітних розладах нервової діяльності: вегетативних асиметриях, геміплегії, паркінсонізмі, вегетативних порушеннях при маніакально-депресивному психозі та шизофренії.

Особливе значення для розкриття фізіологічної сутності запалення мали також пріоритетні дослідження ендогенних його факторів. Так, уперше була встановлена медіаторна роль ацетилхоліну та значення взаємовідношень ацетилхоліну та холінестерази, симпатину та норадреналіну, а пізніше дериватів нуклеїнового обміну – аденіннуклеотидів і нуклеозидів, з'ясована їх роль в основних запальних явищах: розладах мікроциркуляції, підвищенні судинної проникності, хемотаксисі, еміграції лейкоцитів, фагоцитозі. Уперше в 1963 р. встановлений факт взаємодії медіаторів у патогенезі запалення. Виявлено також зв'язок між гормональною регуляцією запального вогнища і медіаторами запалення. Значення аденіннуклеотидів у стимуляції захисних реакцій при запаленні дозволило з успіхом застосовувати їх у терапії деяких запальних процесів, переважно туберкульозного походження. У дослідженнях, виконаних разом із співробітниками Офтальмологічного інституту ім. Гршмана (Д.О. Альперн, І.І. Меркулов, Р.У. Ліпшиць, З.Т. Зільберман) і Клініки туберкульозного інституту (Р.Н. Пінська, Р.У. Ліпшиць), показана ефективність терапевтичної дії препарату, що містить аденіннуклеотиди, при туберкульозному запаленні і деяких інших запальних захворюваннях очей, а також у хворих на туберкульозний полісерозит.

Багаторічні дослідження в експерименті і клініці зробили істотний внесок у загальну патологію запалення, дозволили обґрунтувати значення в його патогенезі біохімічної альтерації тканини, створили фізіологічні

основи розуміння патогенезу запалення і дали можливість глибше оцінити запалення не тільки як місцеву, але і загальну реакцію організму.

Д.О. Альперн є автором більше ніж 200 наукових праць, опублікованих у нашій країні та за кордоном. Серед них низка монографій, зокрема «Учение о лихорадке» (1926), «Вегетативная нервная система и обмен веществ» (1931), «Ревматизм в свете эксперимента» (1934), «Вегетативная нервная система и тканевой обмен» (1935), «Проблемы аллергической реактивности» (1936), «Химические факторы нервного возбуждения в организме человека» (1944). У 1959 р. виходить у світ монографія «Воспаление (Вопросы патогенеза)», у 1963 р. – «Холинергические процессы в патологии». Ці монографії, які знайшли широке відображення і у закордонній літературі, стали настільними книгами. Видано монотематичні збірники наукових праць: «Вегетативная нервная система и внутренняя секреция» (I і II частини, 1924, 1926), «Проблемы ревматизма» (1934), «Гиперергия» (1936), «Гиперергические реакции» (1938), «Аллергия и десенсибилизация» (1940), «Гуморальная ауторегуляция в деятельности вегетативной нервной системы» (1945), «Гуморальные факторы реактивности нервной системы» (1949).

Надруковано більше ніж 20 оглядів з питань вегетативної нервової системи, дієнцефало-гіпофізарної системи, трофічної функції нервової системи, запалення, а також з основних напрямків учення про алергію, нейрогуморальну регуляцію в організмі тощо.

Данило Овсійович створив велику школу патофізіологів. Під його керівництвом виконано 12 докторських і 40 кандидатських дисертацій. Багато його учнів очолили кафедри (Л.М. Туткевич, М.М. Транквілітаті, Е.Н. Бергер, П.Т. Білоторов, Р.У. Ліпшиць) та відділи патофізіоло-

логії науково-дослідних інститутів у Курську, Донецьку, Тернополі, Благовіщенську, Харкові, Москві, Тбілісі та інших містах. Лікарі-клініцисти, що виконували дисертації під керівництвом Д.О. Альперна, стали завідувачами кафедр у Пермі, Ставрополі, Челябінську, Ленінграді, Тбілісі.

Д.О. Альперн був не тільки великим вченим, але і талановитим педагогом, блискучим лектором. Він зробив великий внесок у становлення патофізіології як навчальної дисципліни в медичних інститутах. У 1938 р. Данило Овсійович видає новий підручник з патофізіології, що вперше містив курс не тільки загальної, але й спеціальної патофізіології. Підручник, виданий російською та українською мовами, одержав визнання в країнах Східної Європи, Латинської Америки, у Китаї, перекладений на п'ять іноземних мов – німецьку, англійську, болгарську, румунську, китайську; у 1965 р. був удостоєний Почесного диплома МОЗ СРСР. Д.О. Альперн був організатором і багаторічним головою студентського наукового товариства в інституті, завжди повний творчої енергії. Його лекції, доповіді користувалися великим успіхом і відрізнялися глибиною аналізу та синтезу, логікою, культурою викладення. Багато лікарів, науковців різного профілю були вдячні талановитому вчителю та зберегли на все життя пам'ять про нього.

Д.О. Альперн був активним учасником всесоюзних і республіканських з'їздів, міжнародних конгресів і симпозіумів. Його багатогранна наукова та педагогічна діяльність поєднувалась із громадською роботою. У різний час Данило Овсійович був членом Харківської міської ради, Генеральним секретарем Українського відділу ВАПНІТСО. З 1923 р. неодноразово обирався головою Харківського товариства патологів, членом президії і членом правління Харківського медичного товариства, членом правління Всесоюзного і заступником голови Українського наукового товариства патофізіологів, членом

вченої ради МОЗ СРСР, членом редколегії журналів «Патологическая физиология и экспериментальная терапия», «Архив патологии», «Врачебное дело», «Фізіологічний журнал», членом редакційної ради Великої медичної енциклопедії, першої багатотомної Української радянської енциклопедії. У 1938 р. був обраний почесним членом Міжнародної антиревматичної ліги, у 1939 р. – членом-кореспондентом АН УРСР, а в 1947 р. удостоєний почесного звання заслуженого діяча науки УРСР. За плідну наукову, педагогічну та громадську діяльність Д.О. Альперн нагороджений багатьма почесними грамотами, йому присуджено дві республіканські премії Наркомпросу УРСР. Нагороджений медалями «За победу над Германией» і «За доблесный труд в Отечественной войне» і «20 лет победы над Германией».

Данило Овсійович Альперн – яскравий зразок ученого, усе життя якого є прикладом праці на благо науки. Понад усе він ставив наукову істину, достовірність наукових фактів, їхню об'єктивну оцінку, особливо чуйно, дбайливо і, разом з тим, виможливо відносився до молодих учених, сприяючи їх професійному, науковому та культурному розвитку.

Данило Овсійович був талановитим ученим, котрий об'єднав у собі блискучу інтуїцію, гостру спостережливість, конкретність і здатність до об'єктивного, істинно наукового аналізу патолога-теоретика з майстерністю експериментатора. Д.О. Альперн був людиною виняткової честі та порядності, бездоганної моральності, скромності, глибоко прихильним до ідеалів гуманізму. Чесність, велика внутрішня культура, шляхетність душі, принциповість завоювали йому повагу та любов.

Час, що пройшов після смерті Данила Овсійовича, особливо яскраво висвітвив його місце в історії медичної науки.

Р.У. Ліпшиць